

KRITIKË DHE BIBLIOGRAFI**THANAS FEKA**

**HAJRI SHEHU,
“STUDIME PËR LEKSIKUN DHE PËR LEKSIKOGRAFINË E SOTME
SHQIPE”, ASA, IGJL, TIRANË, 2015, 364 F.**

Përmbledhja “Studime për leksikon dhe për leksikografinë e sotme shqipe” e prof. dr. Hajri Shehut përfshin mbi pesëdhjetë artikuj, pothuajse të gjithë të botuar në revistat shkencore “Studime filologjike”, “Gjuha jonë”, “Gjuha shqipe” etj. Tematika e saj është: I. Çështje të leksikut popullor me vlerë letrare potenciale; II. Çështje të fjalëformimit në gjuhën shqipe; III. Çështje të sintagmatikës; IV. Çështje të kulturës së gjuhës; V. Kritikë leksikologjike; VI. Kritikë leksikografike etj. Siç shihet, studimet dhe artikujt mbulojnë një tematikë të gjerë e të larmishme.

Çështjet e shtruara në këto studime e artikuj analizohen e shqyrtohen me kompetencë shkencore. Përmendim, p.sh., studimin për sindajshtesat në gjuhën e sotme shqipe, tek i cili, nëpërmjet analizës së një lënde konkrete, autori jep mendimin e vet për pyetje të tilla themelore, me karakter teorik, si: “A janë të ashtuquajturat sindajshtesa fjalë të plotkuptimshme jashtë njësisë së njëfjalëzuar, apo janë larguar nga sistemi i njësisive leksikore të gjuhës, domethënë janë kthyer në morfema me semantikë abstrakte deri në rrafshin fjalëformues të ndajshtesave? A jemi të vetëdijshëm për kuptimin e tyre përgjithësues (karakteristik për ndajshtesat), apo për kuptimet e tyre leksikore si tema motivuese në njësinë e njëfjalëzuar? Në këtë studim ai mban qëndrimin e vet për njësi të caktuara, si *bashkë-*, *brenda-*, *jashtë-*, *para-*, *krye-*, *shumë-etj.*, duke hyrë në diskutim me qëndrimin e shprehur se “ato janë shndërruar e po shndërrohen në parashtesa në të gjitha formimet me to”, se “paraqesin më shumë një lëvizje me drejtim nga kompozimi në parashtesim, por, pa u larguar shumë nga burimi”. Më konkretisht, ai pohon se “këto elemente nuk janë gramatikalizuar e as nuk po gramatikalizohen, domethënë, nuk kemi të bëjmë me fjalë shënuese që janë kthyer ose që po kthehen në formant; përkundrazi, semantikisht ato ruajnë mëvetësinë”. Po ashtu, i njëjti qëndrim mbahet për këtë problem edhe në studimin “Formimet me gjymtyrë të parë temën *vetë-* në gjuhën e sotme shqipe”. Në studim shqyrtohet gjerësisht nga pikëpamja

leksiko-semantike grupimi më i madh paradigmatic i formime-ve me *vetë-*. Rritjen e numrit të këtyre formimeve në krahasim me periudhat e mëparshme të zhvillimit të gjuhës letrare, autori e lidh jo vetëm me faktorë brendagjuhësorë, por edhe me ata jashtëgjuhësorë. “Vetë zhvillimi i sotëm i prodhimit, mekanizimi dhe automatizimi i tij sjellin nocione të reja. Nga ana tjetër, dihet që shoqëria ushtron ndikim rregullues mbi gjuhën letrare nëpërmjet përpjekjesh sistematike e të vetëdijshme jo vetëm për pasurimin e saj, por edhe për pastrimin e saj të mëtejshëm nga ndikimet e huaja të pa-nevojshme. Formimet me *vetë-* e përmbushin këtë synim, pasi shumë njësi të huaja, madje edhe ndërkombëtarizma me elementin *auto-* janë kalkuar për të mbuluar emërtime nga fusha të ndryshme të shkencës e sidomos të teknikës”. Në punim dallohen e analizohen ndarazi formimet me *vetë-*, kur ky përbërës zërthehet me emrin e gjinisë femërore *vet / e, -ja (vetëqortim)* dhe me përem-rin vetvetor *vetë (vetëveproj)*. Një analizë e detajuar bëhet për rastet e mundshme e të pamundshme të bashkimit të *vetë-* me foljet sipas diatezave përkatëse, të cilat shërbejnë në këtë rast edhe si kritere për të dalluar formime e kalkime të parregullta foljore.

Për vëzhgimet dhe përfundimet me interes të veçantë shkencor mund të përmendim midis të tjerave, edhe studimin “Rreth shtimit të fjalëve të përbëra në gjuhën e sotme shqipe”. Shtimi i këtyre njësisve analizohet mbi bazën e valencave të brendshme e të jashtme. Më konkretisht, nënvizohet qartë se mundësia për të formuar fjalë të përbëra kushtëzohet nga valenca e të dyja temave që hyjnë në kompozitë, por, në radhë të parë, nga tema e përsëritshme, që është gjymtyrë e parë e njësisë: sa ajo hyn në lidhje me gjymtyrë të tjera, cila është mundësia për të formuar vargje leksiko-semantike.

Nisur nga pasqyrat e nxjerra nëpërmjet analizës statistikore të fjalëve të përbëra në “Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe” (1980), të krahasuara me ato që janë nxjerrë nga “Fjalori i gjuhës shqipe” (1954), autori pohon se shtim më të madh kanë pasur kompozitat mbiemërore e pas tyre, ato emërore, sepse edhe temat emërore e mbiemërore në përbërje të këtyre kompozitave kanë valencë më të lartë në krahasim me temat e tjera që u përkasin pjesëve të tjera të ligjëratës. Mbi bazën e krahasimit të të dhënave të pasqyrave të hartuara për kompozitat e Fjalorit sipas pjesëve të ligjëratës, nxirret edhe një përfundim tjetër: “Valenca e lartë e temave emërore dhe mbiemërore përcakton edhe prirjet e zhvillimit të mëtejshëm të fjalëve të përbëra në gjuhën e sotme shqipe. Kjo do të thotë, - thekson ai, - që edhe në të ardhmen klasa e mbiemra-ve dhe e emrave do të ketë prirje për t’u shtuar më shumë me njësi të përbëra. Është, gjithashtu, e rëndësishme të theksohet, - shton më tej autori, - se ky shtim i mbiemrave dhe i emrave të përbërë sjell në tërësi rritjen e kategorisë leksikore të emrit dhe të mbiemrit në gjuhën e sotme letrare shqipe, madje jo vetëm për etapën e tanishme të zhvillimit të saj, por edhe për të ardhmen”.

Një tjetër trajtim shkencor me interes i është bërë leksikut me burim popullor me vlerë letrare potenciale për gjuhën e sotme shqipe në disa artikuj studimorë: “Fjalori i gjuhës së sotme shqipe” (1980) dhe leksiku popullor me vlerë letrare potenciale”, “Rreth disa vlerave letrare potenciale të leksikut popullor për gjuhën e sotme shqipe” etj.

Në artikullin e parë nënvizohet fakti se një ndër veçoritë dalluese të këtij Fjalori është se ka përfshirë në fjalësin e tij një numër të konsiderueshëm njësish leksikore popullore me prejardhje krahinore, të panjohura ose pak të njohura deri atëherë në gjuhën letrare. Është një zgjidhje krejt e ndryshme nga ajo e shumë fjalorëve shpjegues të gjuhëve të tjera, si të rusishtes, të bullgarishtes, të rumanishtes etj., të cilët leksikon popullor me burim krahinor e pasqyrojnë vetëm mbi bazën e përhapjes së tij të gjerë, tej kufijve vendësorë, ose mbi bazën e përdorimit të tij mjaft të gjerë në gjuhën letrare, sidomos në letërsinë artistike. Kjo zgjidhje origjinale është mbështetur në parimin udhëheqës më të përgjithshëm për zgjedhjen e fjalësit, sipas të cilit “vlerësimi i çdo fjale-leksëmë (për ta futur ose jo në Fjalor) duhet bërë, në radhë të parë, jo sipas burimit dialektor, as sipas burimit letrar, por sipas vlerës së saj objektive në strukturën leksikore të shqipes së sotme letrare”.

Në artikullin e dytë autori është ndalur në fushat leksikore që kanë gjetur mjaft vend në këtë Fjalor, si: leksiku etnografik, leksiku profesional (emërtime për vegla, mjeshtëri e zeje të ndryshme popullore, procese pune me këto vegla e pajisje, pjesë të tyre etj.), leksiku etnobotanik dhe etnozoologjik etj.

Një analizë e imët leksiko-semantike e fjalëformuese u bëhet edhe njësive leksikore që emërtojnë ngjyrat në studimin “Rreth emërtimeve të ngjyrave në gjuhën shqipe”. Në studim sillen e shqyrtohet një pasuri e madhe e këtyre emërtimeve në shqipe. Ai mund të futet ndër studimet e rralla në literaturën gjuhësore, që analizon këtë pasuri leksikore të shqipes në përbërje të fushës konceptore të ngjyrave.

Për kulturën e gjuhës janë disa artikuj: “Rreth fjalëve angleze ose me prejardhje nga anglishtja në gjuhën e sotme shqipe”, “Për anglicizmat në mjetet e sotme të informimit masiv”, “Disa probleme të gjuhës së folur të mjeteve të informimit masiv”, “Për fjalët e huaja të panevojshme në mjetet e informimit masiv”, “Edhe një herë për gjuhën e televizioneve dhe të radiove tona” etj. Autori analizon shkencërisht qëndrimin ndaj anglicizmave. Për të përcaktuar gjuhësisht në mënyrë objektive vendin që huazimet angleze zënë a mund të zënë në gjuhën e sotme shqipe, autori shtron disa kriterë, të cilat mund të vlejné njëherazi për të gjitha huazimet: 1- a jepet fjala e huazuar angleze a me prejardhje nga anglishtja me mjetet fonetike të shqipes e sipas drejtshkrimit të saj; 2- a mund të sillen në kategorinë leksiko-gramatikore përkatëse të shqipes; 3- a është aktive fjala e huaj, domethënë, a bën pjesë ajo në shtresën aktive, pak aktive apo pasive të leksikut e të terminologjisë; 4- ç’jep më tej nga pikëpamja

fjalëformuese, domethënë ç'valencë të brendshme ka: a shërben si temë për formime të reja, a vijnë prej saj kalke, gjymëkalke etj.; 5- ç'sjell nga pikëpamja kuptimore: ç'semantikë zgjeron; a rikuptimë-sohet në gjuhën shqipe, domethënë, a zhvillon kuptime të reja; a krijon varg sinonimik me fjalë të tjera të gjuhës ose a i zgjeron më tej të tilla vargje; a kemi ndikim semantik në sinoniminë vendëse, domethënë, a lind ndonjë kup-tim i ri ose ngjyresë e re kuptimore, stilistikore si rrjedhojë e induksionit semantik; 6-cila është valenca e jashtme e fjalës së huazuar a me prejardhje të huaj, cila është mundësia e bashkëlidhjes së kësaj fjale në ligjërim etj. Bazuar mbi këto kritere, autori jep në artikujt e vet edhe një pasqyrë të gjerë me anglicizma të nevojshëm e të panevojshëm për gjuhën shqipe.

Artikujt për leksikografinë janë të shumtë. Ata mund të klasifikohen në dy grupe: 1- artikuj problemorë, si: “A duhet të përfshihen dialektalizma e krahinorizma në një fjalor shqip - gjuhë e huaj?”, “Për një fjalor të përgjithshëm dialektor të gjuhës shqipe”, “Fjala bashkë me fjalën”, “Për një fjalor drejtligjërimor të gjuhës shqipe”, “A duhet botuar një fjalor shkollor i gjuhës shqipe?” etj.; 2- disa artikuj recensionues për disa vepra leksikografike, si “Fjalor i antonimeve në gjuhën shqipe” i M. Samarës, “Fjalor shqip-anglisht i Oksfordit (Oxford Albanian-English Dictionary) i L. Njumarkut, i botuar në një variant më të shkurtuar edhe në Revistën Ndërkombëtare për Leksiko-grafinë (International Journal of Lexicography), “Fjalor arabisht-shqip” i S. Tomçinit, “Fjalor persisht-shqip”, hartuar nga një grup autorësh etj. Veçanë-rihet në artikullin “Fjalor shqip-anglisht i Oksfordit” të L. Njumarkut bëhet një analizë e imët leksikografike e shqyrtohen objektivisht arritjet dhe mangësitë e këtij Fjalori dygjuhësh.

Një vend të rëndësishëm zënë edhe artikujt recensionues për disa monografi me karakter leksikologjik, si: “Leksiku dialektor e krahinor në shqipen e sotme” e J. Thomait, “Parafjalët në shqipen e sotme” e M. Samarës, “Termi dhe fjala në gjuhën shqipe” e A. Duros, “Tradita bujqësore nëpërmjet thesarit gjuhësor në viset veriore të Shqipërisë (në përjasje me të folmet e tjera të gjuhës shqipe)” e S. Pepës etj.

Një shkrim më i veçantë, por, sigurisht brenda tematikës së përgjithshme të kësaj përmbledhjeje është “Profesor Androkli Kostallari – personalitet i shquar i shkencës dhe i arsimit”. Është një vlerësim i merituar për veprën e tij studimore në nivel europian, për udhëheqësinë e tij shkencore në krye të Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë e brenda tij, të Sektorit të leksikologjisë e të leksikografisë, për punën e tij dinjitare në shërbim të studimeve shqiptare.

Studimet dhe artikujt janë strukturuar logjikshëm sipas tematikës që mbulojnë.